

ANA MARIA TOLEDO LEZETA

euskaltzainaren sarrera-hitzaldia eta *Jean Haritschelhar* euskaltzainburu ohiaren erantzuna

Antzuolako alkate jauna, agintari jaun-andereak, euskaltzainkideak, jaun-andereak, egun on!

Egun ere, konpainia on batean, euskaldunik baizen ez den lekuan nagoela... oraingotzen ditut Axular-en hitzak Gero liburuan irakurtzaileari eskainiak. Alde batetik egun ederra baita euskaltzain berri batek egiten duelarik bere sarrera-mintzaldia eta bestetik hemen bildua den jendea, konpainia on bat dela, euskaldun eta euskaltzaleez hornitua.

Esaldi horrek igortzen nau 1974ko irailaren 14era, Euskaltzaindia Urdaubini Axular-en sorterrian bildurik, Juan San Martin euskaltzainak irakurtzen zuela bere sarrera-mintzaldia. Lehen aldikotz nintzen aitabitxi, hala hautatu baininduen San Martin adiskideak. Egia da bazuela hamar urte sartua zela Euskaltzaindian eta, azkenean, ohartu zela egunetik egunera, biharretik biharrera, egitekoa geroko utziz, geroak bego aitortzen zuela.

Erantzun nion, umore pixka batekin:

Hamar urteren buruan pentsatu dukezu laster iragan zela denbora eta ordu zitekeela eginbidearen betetzea. Hautatu duzu Axular-en sort-herria, behar bada erakusteko gero dionak ez duela beti bego erraiten.

Egia erran, berrogei bat urtez harremanetan egona bainaiz Juan San Martin-ekin «bego» hitza ez diot entzun, hain zen langilea, beti prest zerbaiten egiteko, laguntza baten eskaintzeko, geroari buruz idekia, «gero» delako hori zela etorkizuna eta ez denbora iragaiten uztea, deus trenkatu gabe.

Alderantziz, bere bizi guzian euskararen zerbitzari leiala izana da gure adiskide zena. Bai etxean hainbeste artikulu eta liburu idazten zituelarik, euskararen eta euskaldunaren alde jokatzuz, bai kanpoan, kalean, Euskal Herriko mendietan, gerra zibilaren ondoko belaunaldiak euskalduntasuna eta denbora berean abertzaletasuna erakusten zuela gau ilunetik jaigitzeko nahian.

Lekuko naiz erraiteko zer eta nor izan den Euskaltzaindian Juan San Martin. Osoki murgildua zen gure Instituzioan. Gipuzkoako ordezkari izendatua izan zen sortu zelarik Donostiako ordezkari, lehena Euskaltzaindiaren garapenean. Jagon sailburu izana da ere txapelketetan, Rikardo Arregi eta Patxi

Altunarekin sortuz eta bultzatuz alfabetatze kanpañak, horiek guziak 60ko hamarkadan, frankismo garaian. Euskaltzaindiko idazkari zen 1968an azpimaratu nahi dudala zer parte handia hartu zuen Arantzazuko kongresuaren apailatze lanetan eta hango eztabaidetan, ahantzi gabe lau urte lehenago bildu zela Baionan beste idazle batzuekin eta han hartu zituzten xedeak kontutan hartu zituela Mitxelenak euskara batuaren oinarrien finkatzeko.

Izendatu nindutelarik euskaltzainburu 1988ko abenduaren 30ean, izendatua izan zen buruorde, ene ondoan naukalarik aspaldiko adiskidea, aholku emaile fina, baina ez zuen luzaz iraun. Alabaina bazakien zer egiten zuen Eusko Legebiltzarrak hautatu zuen San Martin berrikitan sortua zen ararteko enpleguaren betetzeko. Euskal Autonomia Erkidegoko lehenbiziko arartekoa izanez, bide urratzaile izana da, erakutsiz zituen dohainak beharrezkoa den administrazioaren sortzeko. Europako arartekoen artean euskaldunek ukan dute fama ona Juan San Martin-i esker.

Ana, zure mintzaldian aipatu duzun bezala, nik ere aipatu nahi ukan dut adiskide zena, oroitaraziz nor izan den ez bakarrik Euskaltzaindian baita ere euskaldunen artean, gogoan atxikitzen dudala zeukan helburua, oixtion azaldu duzuna:

Euskalduna naiz eta nahi dut nire herriak euskaldun iraun dezan. Ta ez da asko eskatzen dudana: gizon guztientzat eskubide berdina ta herri guztientzat ere hori berori.

* * *

Ana, San Martin-ek hutsik utzi duen alkiak zaude orain eta San Martin-ek aitabitxizat hartu ninduen bezala zuk ere nahi ukan duzu aitabitxi izan nadin berriz ere. Benetan, aitortzen dizut zure eskaintza onartu dudalarik sentitu dudala bihotzean holako ximiko bat eta bozkariotu naizela, ez bainuen pentsatzen holakorik izan zitekeela hogeita hamabi urteren buruan. Zaharrena naizelakotz Iratzeder-ekin, hain zuzen berrogeita lau urte iraganik Euskaltzaindian, gogoan dauzkat ene ondotik izendatuak eta jadanik zenduak diren zortziak: Jose Mari Satrustegi, Piarres Larzabal, Alfonso Irigoyen, Andolin Eguzkitza, Juan San Martin, Patxi Ondarra, Juan Mari Lekuona eta Patxi Altuna. Haien ordaintzeko belaunaldi berri bat sartzen ari da Euskaltzaindian, horietako bat zara, Ana, Miren Azkarate-ren ondotik bigarren emakumeari ongi etorri amultsua egiten diodala.

Zutaz mintzatu baino lehen nahi nituzke agurtu lehenik zure aitamak. Segur naiz pozik daudela ikusiz nola gobernatu duzun bizia apirilaren 3 batez hasi zena hemen Antzuolan. Gero, ezkontuta (nola ez agurtu zure senarra Gipuzkoako diputatu nagusia) Joanes eta Leire haurrak eta jendaki guzia, zure aldekoa edo zure senarraren aldekoa. Ez dezaket ahantz Antzuolako herria, gaur zure inguruan bildua eta erraiten diot alkate jaunari:

Antzuolako herria
 Benedika dadila
 Euskaltzaindiari eman baitio
 Behar zuen andere jatorra.

Lehen eta bigarren mailako estudioak eginik sartu zara Deustuko Unibertsitateak duen Donostiako campusean eta han lortu dituzu bi lizentziatura, lehena Filología hispánica deritzana (1979), bigarrena Euskal Filologiakoa bi urteren buruan. Badakit zure irakasleen artean bazirela biga maitatu dituzunak bereziki, biak euskaltzainak Juan Mari Lekuona eta Patxi Altuna. Aski da irakurtzea «Bidegileak» deitzen den sortan bakoitzari eskaini diozun omenaldia, Elisabet Perez Gaztelu eta Esther Zulaika-rekin. Tesia aurkeztu duzu 1989an Donostiako campusean Domingo Agirre-ri buruz, aztertuz denbora berean euskal eleberriaren sorrera. Epai mahaikideek eman dizute doktore titulua «apto cum laude» aho batez, ikusiz zer lan baliosa egin zenuen, nola agertzen zenituen ikerle onaren kalitate guziak, bai bildu zenituen dokumentuetan, bai tesuetan azterketetan. Hau da nire lekukotasuna, epai mahaikide bainintzen.

Unibertsitateko irakasle zara, lehenik Donostiako campusean Filosofia eta Letren fakultatean eta orain Bilboko campuseko Filosofia eta Letren fakultatean. Irakaskuntzaz gain izana zara ere Euskal Literaturako departamentuburua, bai eta ere Euskal filologiakoa, erran nahi baita ez zarela bakarrik irakasle eta ikerle, baina parte hartzen duzula kudeatzaile gisa Unibertsitateko egunerokoetan, ikasle eta irakasleen fagoretan.

Euskaltzaindian LIB batzordeko kidea zara batzordearen sorreratik 1989an, gaur arte. Juan Mari Lekuonaren ardurapean ari izan gara lanean eta kide guziek badakite lanari ez diozula sekula uko egiten, zein zorrotzak diren zure iritziak, zer parte handia hartzen duzun sortzen diren eztabaidetan. Berrikitan, 2005ean, sartu zara Sustapen batzordean eta beraz *Iker* sailean eta *Jagon* sailean egiten duzu lan.

Gehiago dena, ikusi genuelarik osasunez gaizki zihoala Juan Mari Lekuona, galdegin genizun ea onartuko zenuenez Gipuzkoako ordezkariorde izatea. Hala izan zen bi urtez eta iaz Gipuzkoako ordezkari izendatua izana zara. Euskaltzain urgazle 1996an eta, ikusirik orain berean aipatu ditudan merituak, euskaltzainek hautatu zaituzte euskaltzain oso Juan San Martin zenaren aulkian jartzeko. Denbora berean bigarren emakume bat sartu da Euskaltzaindian. Segur naiz, hemendik goiti, bertze batzu ere sartuko direla, Euskaltzaindia izan dadin euskal gizartearen mirail edo ispilu.

Zure sarrera-mintzaldian «Musen arnasatik Goi-arnasera euskal letretan barrena» deitu ibilaldia eskaini diguzu, ibildaldi linguistikoa euskalki guziak aipatzen baititu, ibilaldi historikoa XVI. mendetik XX. mendera doana, zazpi euskal herriak bilduz beren kultura batasunean.

Hasten da Nafarroan eta XVI. mendean kokatzen duzularik, Italiako «Cuatrocento» delakoa hedatzen ari da uholdea bezala estaliz mendebaleko Europa. Etxepare, baliatzen duen metrika bertsolariena izanagatik XVI. mendekoa da, bereziki goraiatzen duelarik euskara «Kontrapas» eta «Sautrela»-n. Sartzen da orduko eztabaida nagusian hizkuntza herrikoien eta latinaren artean. Euskara bertze hizkuntza arrunten heinean da eta, inprimatuz gero, sortzen du egiazko literatura. Ez dezagun ahantz protestanteek nahi dutela hizkuntza horiek erabiliak izan ditezen tenpluetan eta Bibliaren itzulpenetan sartzen dira herri guzietan, Euskal Herria barne Albreteko Juana erreginak manaturik. Nafarroatik Arabara doa ibilaldia berrikitan ezagutzen den Juan de Lazarraga-rekin. Gipuzkoako Foru Aldundiari esker, erositik eskuizkribua, diputatu nagusiari esker behar den hedapena eginik jende ikasien artean, agertzen da Lazarraga XVI. mendeko idazle, orduko ideiak ezagutzen dituenak eta obratzen bai artzain-eleberri ttipi batean, bai ere olerkietan.

Arabatik eramaiten gaituzu Zuberoara sartuz XVII. mendean Oihenart jakintsuna, legelaria, historiagilea eta olerkariarekin. Hala nola Lazarraga-k jasotzen dituen Espainiako haizeak, halaber Oihenart-ek Frantziakoak. Musa profanoak zerbitzatzen ditu erakutsiz zer zor dion Antzinateari, hala nola metrika berri bat proposatzen duen eta berak erabiltzen idazten dituen olerkietan. Kultura zabaleko jakintsunak ezagutzen ditu Frantzia, Espainia eta Italiako literaturak. Orpustan-ek dioen bezala:

utzi dauku euskal olerki bilduma bakarra osoki aro klasikoko zuzentasun formalaren arabera.

Erran dezakegu bera zela ere

Bederatzi ahizpez maiteki hazia.

Zuberoatik Lapurdira joanez XVII. mende horretan Trentoko kontzilioko ondorioak agertzen dira euskal literaturan, Erreforma katolikoaren (ez dut maite kontraerreforma hitza) babespean. Musa profanoak ez dira gehiago deitzen eta Gasteluzarrek dioen bezala: «*Zato zeruko Musa berri dibinoa*». Lapurdi agertzen da XVII. mendean Erreforma katolikoaren lemaiz. Joanes Etxeberri-k bere *Noelac eta berce canta spiritual berriac* argitaratzearekin kantarazten du euskaldun jendea elizetan. Liburu horrek ukan duen arrakasta nabaria da bere bederatzi argitalpenekin XVII eta XVIII. mendeetan. Giristinoak jakin behar dituen eguneroko otoitzak neurtitzetan doaz bere *Manual devotioenezcoan*. Olerkietan hedatzen da Harambouren *Debocino escuarra, miraila eta oracinotegua* (1635), bai ta ere Harizmendi-ren *Virginaren officioa* (1659), halaber d'Argainarats-en *Devoten breviariora* (1665). Asma daiteke olerkari horiek bildu zirela «*konpainia on batean eta keinuz eta aieruz eta gero, azkenean klarki eta agerriz*» Axular-i galdegin ziotela Gero liburuaren idaztea, hori ere euskaldun giristinoen onerako.

xviii. mendean pizten da Hegoaldea, bereziki Bizkaia eta Gipuzkoa Larramendi-ri esker. Hizkuntza batek nahi balin badu irauñ eta garatu beharrezkoak ditu hiztegi eta gramatikak. Emanen dizkio Larramendi-k, berant beharbada, beste hizkuntzekin konparatuz. Argien mendean Sarako Etxeberri-k erakusten du gazteen alderako grina, haien hezteko beharra. Azkoitian hiltzen delarik 1749an, nork uka dezake ez dituela bere ideiak barreiatu jendeen artean, zenbait urteren buruan sortuko delarik Azkoitiko zaldunen elkarte, geroari buruz irekia. Ildo beretik doa alegia, Mogel-ekin hasiz, lehenik Juan Antonio, adibidez *Peru Abarka*-n eta gero Bizenta haren iloba, segituz Iturriaga, Mateo Zabala eta Uriarte-rekin. Olerkiaren bidez gogobihotzak zabaltzen dira. Opera ere sartzen da Euskal Herrian Peñafloida kondeari esker.

Erromantikoek emanen diote beste hats bat euskal literaturari. Ahozko literatura, kantuaren bitartez, jalgitzen da plazara, hala nola Euskal Herria eta euskaldun jendea jalgitzen diren kanpora Humbolt jakintsu alemanaren liburuekin. Bertso paperen garaia da; d'Abbadie-ren Lore-jokoek eragin berezia ukanen dute Hegoaldean bigarren karlistadaren ondotik. xviii. mendeko Hirurak bat bilakatuko da Laurak bat xix. mendearen erditsutan, Zazpiak bat 90eko hamarkadan eta kultura batasun baten bidean gaude.

xx. mendean zabalduko da abertzaletasuna bere gorabeherekin. Olerkia joanen da gailurretara, lekuko hartzen ditudala Bizkaian Lauaxeta eta Gipuzkoan Lizardi. Poesia landua, kanpoari irekia, haize berri bat iragaiten ari da Euskal Herrian eta frankismoak badaki non jo behar duen, hain zuzen Bizkaian eta Gipuzkoan. Alabainan bi herrialde horietan datza euskararen maitasuna, egiazko berritzea euskal kulturari eta euskal literaturari. Jasan eta irauñ! Jasan lehenik frankismoaren abrekeriak, hizkuntza baztertuta, zangopilatuta, arbiatuta, jendea mutututa, baina irauñ, gogobihotzetan atxikiz euskarari zor zaion amodioa, euskara baita Victor Hugo frantses olerkariaren printzeak ziona, egiazko aberria.

* * *

Gerra aurreko berpizte horretan sortuko da Euskaltzaindia, mugaz gainetik doana bere Hegoaldeko bederatzi euskaltzainekin eta hiru Iparraldetik. Lehenbiziko xedeetan agertzen dira hizkuntz Atlasa eta Campion, Broussain jaun-
nei galdegina: euskara literario bati buruz bide baten urratzea. Hain zuzen, lan horietan sartuko da Euskaltzaindia baina laster dator 1936. urtea. Berritzen da, hamabi euskaltzainetik hemezortzira doalarik gerra ostean eta 60ko hamarkadan hogeita laura. Belaunaldi berri bat sartzen da Euskaltzaindian. Denek sentitzen dute euskara batuaren beharra eta jadanik aipatu dudan bezala San Martin adiskideari zor zaiona emanez, Mitxelena izan delarik belaunaldi gazte horren lemaizina, 1968an Arantzazuko kongresuan eta hamar urte berantago Bergarako biltzar nagusian.

Badu orain hogeita hemezortzi urte hasia dela zinezko hizkuntz iraultza. Ez da alferrik egon Euskaltzaindia eta ageri dira euskaldun jendeari eskaintzen dizkion opariak: Orotariko Euskal Hiztegia bere hamasei liburukiekin; Euskal Gramatikaren Lehen urratsak dituen sei liburukiekin, zazpigarrena lan-tzen ari delarik gramatika batzordea; Hizkuntz Atlasaren inkestak, lehenbiziko bi liburukiak prest direla agertzeko; Onomastika batzordearen lanak, exo-nomastikakoak barne, euskara baturantzeko bidea urratuz; Literatura batzordea, aurtun agertuko duen estilistikako liburuaz aparte, sakontzen eta ospatzen dituela euskal idazleak izan ditezten Oihenart edo Elizanburu, Carda-beraz edo Lizardi.

Zer poza euskaltzain guztientzat duela urte bat eta erdi, ene eta Andres Urrutia euskaltzainburu berriaren artean egin delarik kargu-aldaketa, entzun di-tuztelarik Juan Jose Ibarretxe lehendakari jaunaren hitzak:

Denok badakigu euskararen batasuneranzko bidea oso luzea izan dela. Hasieran, eginkizunaren zailtasunak jendea atzera botatzen zuen. Ez zen ados-tasunik ikusten. Baina azkenean, 1968. urtean, Arantzazun, ezarri ziren hiz-kuntza idatzi batuak behar zituen oinarriak eta ordutik hona Euskaltzaindiak oso urrats handiak egin ditu bide horretan. Euskara batua izugarritzko lorpena izan da eta lorpen horren gauzatzailea Euskaltzaindia izan da. Euskal Herriak eta euskalgintzak Euskaltzaindiarekiko zor izugarria du eta hori aitortu beha-rra dago.

Gainera, Euskaltzaindiak halako autoritate bat (edo itzala esango genuke euskaraz) irabazi du euskaldunon artean. Eta hori inportantea da. Are gehiago gu-rea bezalako Herri batean, non ez ditugun erraz onartzen batasun bideak, diren motakoak direla. Euskaltzaindiak Euskal Herri osora zabaldu du bere itzal hori. Euskal Herri osoan onartua den erakunde gutxietakoa dugu, hain zuzen Euskal-tzaindia. Horregatik, eskerrak bene-benetan, Akademiari euskalgintzan lortu duen rol hori lortu ahal izan duelako.

Hitz horiek entzutean euskaltzainburu ohi nintzenak gogoratu ditu bere aitzinekoak: Azkue, Etxaide, Lojendio, Lekuona, Villasante eta euskaltzain guztiak, gerra aurrekoak hala nola gerokoak, haien artean 60ko hamarka-dako belaunaldia, buru eta belarri sartu dena hizkuntz batasuneranzko bi-dean.

Baina egiari zor zaio Eusko Jaurlaritzari esker eta bereziki Hezkuntza eta Kultura sailei esker Euskaltzaindiak eskaintzen zituen arauak hedatu di-rela eskoletan, ikastoletan, lehen eta bigarren mailekoetan eta Unibertsitate-tan sortu direlarik. Egiari zor zaio ere erraitea beharrezko diru-laguntzak hartu dituela Euskaltzaindiak Eusko Jaurlaritza eta hiru Foru aldundietarik bereziki. Aitortu behar da ez zuela Euskaltzaindiak egin duen lana eginen ez balu ukan agintarienganik, ez bakarrik diru-laguntza bainan, denbora bere-an, konfiantzazko aitormena. Segi dezagun beraz, eskuz-esku, hasia dugun bidetik.

Belaunaldi berri bat sartzen ari da Euskaltzaindian: 1990etik hona hama-bi euskaltzain berri sartu dira, erran nahi baita erdia. Hasi den lana aurrera eramaiteko bada lan ugari, baina badakit Euskaltzaindiak bere batzordeetan dituen langileekin izan ditezen euskaltzain oso, urgazle edo laguntzaile, gehienak Unibertsitateko irakasle-ikerleak (hori baita Euskaltzaindiaren indarra), behar den bezala garaituko dituela erronka guztiak. Laguntzaile lehenik, euskaltzain urgazle gero, euskaltzain oso orain, belaunaldi berri horretakoa zara, Ana. Zuhaurek aitabitxi hautatu duzuna, 60ko belaunaldiko batek ongi etorri bero batekin hartzen zaitu egun ospetsu honetan.

Bai, bihotzez, ongi etorri.